

Бојан Јовановић

СКРИВЕНИ ЧОВЕК

HERA*edu*

Бојан Јовановић
СКРИВЕНИ ЧОВЕК

Издавач
HERAedu, Београд
www.heraedu.rs

Уредник
Зорица Сјабловић Булајић

Лекторка
Сјаанка Јанковић Пивљанин

Коректор
Владимир Танацковић

Технички уредник
Предраг Кнежевић

Дизајн корица
Сјаефан Сјаасић

Штампа
Publish, Београд

Тираж
500

Година издања
2019, Београд

Copyright © 2019, *HERAedu*, Београд

Није допуштено ниједан део ове књиге репродуковати
или дистрибуирати у било ком облику без одобрења издавача и аутора.

Садржај

Предговор	5
Паметна биљка и учење културе	17
Језичко откривање и скривање	29
Утопијско и утопистичко веровање	39
Митски модел креативности	55
Стари и нови облици јунаштва	67
Антиномичност празника	87
Спирално стварање и разарање	99
Препознавање и признавање различитости	111
Архетип маске	125
Знања о змији	139
Човеколики магарац	151
Тамна страна патријархалности	165
Етичко у кључу естетског	179
Искушења нових медија	197
Трагом слова	209
Литература	219
О аутору	227

Предговор

У сложеној и вишеслојној стварности у којој се затекао човек је настојао да спозна природу и открије њене законе, јер је од тих сазнања зависио најпре његов опстанак, а потом културни и технолошки развој. Међутим, откривање тог правог устројства ствари није било ни једноставно ни лако. У немогућности да разуме и схвати сву комплексност света доживљавао је тајне природног света као њихово скривање пред његовом знатижељом. Одатле и став да природа воли да се скрива¹ и да је тај њен скривени, невидљив склоп, јачи од видљивог². Имајући у виду да животне форме настају у дугом временском процесу, њихов постанак остаје скривен³, не зато што је то била нечија намера већ због сталних промена које новим прекривају старије слојеве. Како су тим променама инхерентни закони природе, њихово откривање постало је предмет и циљ научних и филозофских истраживања.

Верујући да иза видљивих појава постоје невидљиве силе, а иза коначног бесконачни свет, човек је имајући у виду и ту метафизичку реалност обликовао своју духовност и етос. У комуникацији са тим силама

¹ М. Marković, *Filozofija Heraklita Mračnog*, frag. 8, Nolit, Beograd, 1983, 48–49.

² Ibidem, frag. 9.

³ Heraklit, *Fragmenti*, frag. 123, Grafos, Beograd, 1979, 44.

створио је свој духовни свет, магијско-религијске представе, обредну праксу и митске садржаје. Утврђена правила и законе усклађивао је са захтевима највиших бића, што је обавезивало на њихово поштовање, а последице њиховог кршења сматрао је божјом казном.

У религијском поимању тај скривени закон настанка и опстанка света и људи у њему оличавао је за човека непојмљив натприродни ентитет, који је у најранијој индијској традицији одређен као својеврсни топос, одакле се речи и мисли враћају необављена посла, док је у Старом завету означен као „Скривени Бог“⁴. Са хришћанством, идеја о скривеном Богу изражена је најпре у схватању Василија Великог о непојмљивости његове суштине и доступности његових енергија, а потом је развијена у православној теологији у оквиру исихазма и учења Григорија Паламе. Будући да је божја суштина непознатаљива, о њој се као неисказивој не може ништа ни рећи, али се о доступним и неизрецивим божјим енергијама може говорити језиком слутње, поезије, уметности и религије⁵. Међутим, упркос тој дистинкцији, тежња да се о неисказивом нешто саопшти, сажета у идеју о скривеном Богу посебно је значајна за филозофију Николе Кузанског, Блеза Паскала, Џона Калвина, Мартина Лутера, Лисјена Голдмана.

Настао у дугом еволуционом процесу човек се веома удаљио од свог почетка, који је постао један од његових највећих сазнајних изазова. Скривен од његове знатижеље непрозирним велом самозаборава, тај почетак је метафора за датост његове суштинске задатости, па одатле и тешкоће у његовој тежњи за самоспознајом⁶. У сенци тих тешкоћа он се суочава са немоћи да и спознато адекватно усагласи са својим понашањем, јер иако зна за разлику између добра и зла, упркос том знању не само да чини зло, већ и онда када тежи добру, не чини добро које жели⁷. Зато је изненађен својим непримереним речима и поступцима, које

⁴ „Књига пророка Исаије“, 45, 15. *Својо њисмо Сїароїа и Новоїа завјейїа*, Британско и инострано библијско друштво, Београд, 1992.

⁵ Upor. V. Jankelevič, *Muzika i neizrecivo*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987, 92.

⁶ Сматрајући да је лакше видети и анђела него ли спознати себе, Исак Сириј вели: „Ко се удостојио да угледа самог себе, виши је од онога ко се удостојио видети анђела“.

⁷ Euripid, *Drame*, knj. II, Matica hrvatska, Zagreb, 1920, 238; Ап. Павле, „Посланица Римљанима“, 7, 19, *Нови завјейї*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1984.

тумачи и оправдава постојањем неке јаче силе у себи по чијем диктату нешто изговора, учини или помисли.

Одређен као биће супротности⁸, човек оним другим у себи, као прикривеним, различитим и супротним од оног манифестног, којим најчешће настоји да се представи и потврди свој идеалтипски идентитет, чини себе непредвидивим у промењеним животним околностима, када је и сам изненађен испољавањем своје латентне другости. У том смислу је и његова суштина скривена и као таква непознатљива, самонеспознатљива и непредвидива, док су његове вербалне и телесне манифестације доступне и сазнатљиве.

Нова реалност

Сагледан као део природног и божанског света у којем, осим његовог манифестног, постоји и онај латентни, тешко појмљиви и несхваћиви аспект, човек је културом дао скривености дела свог бића посебну димензију. Дистанцирајући се од природно датог у себи и изван себе, он је успостављао и стварао нову социокултурну реалност. Не прилагођавајући се више самој природи и њеним ултимативним захтевима као начину свог опстанка, мењао је околности и репресивним односом према њеном „царству нужности” утврђивао границе свог света слободе. Тиме је он стварао другу природу, у оквиру које су се садржаји примарне стварности потискивали и преображавали. Значај одређених чинилаца његовог живота исказан је значењем, а поједини знаци који су упућивали на познато и дефинисано добијали су своју симболичност која се односила и на нешто друго, рационално и свесно недовољно одредиво. С обзиром на то да није одређен само овоземаљском равни, човек је своје постојање сагледавао у широј реалности, која почиње пре његовог рођења и наставља се после смрти. Обредним односом према умрлима, које је упућивао на други свет, успостављао је њихов култ и потврђивао се као биће културе.

Схваћене као супротности, природа и култура су садржане као потиснуте, у значењу другог, у својим крајностима: култура у природи као њен потенцијал и природа у култури као њено искушење.

⁸ Б. Јовановић, *Околни њуј*, Адреса, Нови Сад, 2013, 10.

Репресивним односом према природи човек ју је прикривао у стварању свог културног идентитета према одређеној идеалтипској представи, а тиме потискивао не само делове себе који би ту представу могли да доведу у питање већ и садржаје околног света које није желео. Међутим, потискивана културом, природа се свом жестином испољава када се испровоцира њена снага и када култура ослаби и устукне⁹. Показује се да иза културе увек вреба потиснута природа, која се исказује у људском егоизму и агресији према другом.

Арханчан човек

Од тренутка човековог културног самопотврђивања до данас његове менталне могућности нису су промениле, јер он, као и његов давнашњи предак, има исту способност за свесност, само је током времена еволуирао културни консензус око начина коришћења те способности¹⁰. Долазећи на свет као сасвим немоћно биће, он је природном еволуацијом постао рационално супериоран у односу на друге врсте, па је као *homo sapiens* започео и свој културни и технолошки развој, који га је учинио моћним. Иако, дакле, природном датошћу физички инфериоран у односу на друге животињске врсте, човек је својом датошћу и могућношћу самопотврђивања, развоја рација и стварања оруђа и оружја постао најсупериорније биће на планети. Његова првобитна природна немоћ узрок је његовом примарном страху, као некој врсти архетипске основе, која се активира у свим потоњим животним ситуацијама у којима је угрожен, не само физички, већ и материјално, социјално и духовно. Бојазан од угрожавајуће веће, најпре природне, па онда и наднаравне силе исказан је страхом од разних нижих митских ентитета, затим паганских божанстава и коначно од Бога. Тај страх га је и мотивисао да превазиђе дато стање своје угрожености и успостави одређену контролу над њим.

Овладавањем природом изван себе и у себи човек је њену непредвидивост претворио у контролисано и планирано догађање и дао свом

⁹ О снази тих примарних природних слојева говоре и примери непредвидиве реакције звери која растрже свог дресера или изниклих младица из корена које показују на које дрво је накалемљено друго које даје жељене плодове.

¹⁰ E. Stevens, *Privatni mitovi – Snovi i sanjanje*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2018, 387.

креативном самопотврђивању значење свесног и рационалног чина. Међутим, насупрот свим људским тежњама да успостави контролу над природом и створи свет контролисане стварности, у природи је рационално непредвидиво, спонтано и неизвесно дешавање остало битно обележје њеног постојања. Природа је својеврстан контраст тим људским тежњама, што се види из њених реакција када се угрози равнотежа између њених чинилаца, а што се испољава и кроз човекове несвесне садржаје и ирационалне поступке.

Дуго настајање човека није значило и раскид са његовом дотадашњом еволуционом и културном прошлошћу. У њему је садржано и искуство његових предака старо више од милион година, а тај стари човек постоји несвесно у сваком појединцу. Без обзира на достигнут развој његове свести, савремени човек је у дубљим слојевима своје психе остао архаичан¹¹ и близак природном и анималном као еволуционо нижем слоју, који је битан чинилац његовог односа према истоветним животним облицима у спољашњем свету. Данас је познато да имамо тог архаичног човека у себи као траг нашег биолошког и културног наслеђа, али је од овог знања много важније знати да тај човек може да има нас у тренутку његове испровоцираности да се испољи, када успева да провали слабе границе нашег ега и културе које су нас одвајале од њега. Он оличава наша стална искушења у виду културних архаизама којима подлежемо у време друштвених криза, када су наше социјална, материјална и духовна регресија у функцији опстанка. Уколико се тај архаични човек потискује, утолико се он у повољним условима неконтролисано испољава и одређује нашу садашњост и будућност. Зато свест о његовом присуству и значају омогућује његов преображај као најадекватнији начин контроле негативног потенцијала који он оличава.

Иако је са становишта људских интереса комплементарна природи, култура јој је супротна и током човековог развоја успоставља се као њена алтернатива кроз постојање два међусобно супротстављена света, чија радикализација не омогућује образац „и ... и”, већ њихову међусобну искључивост према моделу „или ... или”. Сагледана као објективна датост у време човековог самостварања као нове врсте, природа

¹¹ K. G. Jung, „Arhaičan čovek”, *Duh i život*, Odabrana dela, knj. 3, Matica srpska, Novi Sad, 1977, 320.

одређује и сваког припадника људског рода приликом његовог доласка на свет. У време човековог настајања она је објективна стварност, чије доминантне одлике карактеришу и данашње новорођено дете које почиње свој живот у амбијенту културе, која, као спољашњи фактор, делује својим репресивним принципима у његовом васпитавању и образовању. Релевантно искуство предака, оличено у одређеном обрасцу културе или културном обрасцу, меморисано је да би било у функцији обликовања припадника нових генерација, који ће наставити културну традицију. У том смислу, човек није само одређен природом коју доноси рођењем и културом коју је затекао доласком на свет, већ је задат могућношћу да преобрази ту природност и усвоји правила културе.

Осим појавног аспекта, он се одликује и прикривеним карактеристикама које настају како потискивањем свесних садржаја, тако и постојањем оних још неосвешћених могућности. Несвесно и још несвесно одређују тог скривеног човека који стално искушава и изазива оног манифестног и очигледног. Способан да тим скривеним делом себе потврди не само своје креативне већ и самодеструктивне потенцијале, човек може да задиви Творца и постиди ђавола. Он није само способан већ се и доказује тиме да чини све, обнављајући живот и умножавајући га, стварајући нови виртуелни свет, али и доводећи себе до амбиса самоуништења. У њему је скривена та могућност свега постојећег и непостојећег, свесног и несвесног, материјалног и духовног, пролазног и трајног, он је то јединство супротности и зависно од околности у његовом спољашњем и унутрашњем свету и долази до њиховог испољавања.

Трострупа тјана

Човек није, дакле, само свесно већ и несвесно биће, није само рационалан и уман, већ и ирационалан, а ту подвојеност његовог манифестног и скривеног постојања показују и његови светови на јави и у сну. За разлику од оног на јави, који је заједнички свима, када заспи, човек се суочава са својим унутрашњим светом који се испољава у његовим сновима низом рационално неорганизованих слика насталих радом његовог несвесног¹². Током сневања изложен је искушењима деловања

¹² Upor. Heraklit, *Fragmenti*, frag. 89, str. 40.

несвесног, које поништава културна и морална начела, а што доказује то што добар човек сања лоше снове. У тренутку када његова рационалност попусти, испољава се оно ирационално и неконтролисано, у агресији, деструкцији и самодеструкцији.

Зато човек најпре свесно настоји да потисне и скрије од себе и од других оно што га доводи у питање. У различитим животним добима он скрива различите ствари, у детињству свој унутарњи, лични живот препун фантазија и фантазми и уколико су му родитељи строжи, утолико и дете има више разлога за скривањем. У адолесцентном периоду, од 12. до 25. године, крије преступе: крађе, алкохолизам, наркоманију, прве сексуалне односе, непријатељство и мржњу према родитељима. У средњем добу, од 25. до 60. године, крије недозвољене начине на које је остварио своје жеље, дошао до диплома, запослења и успеха, неправду и зло које је учинио другима. У старости, у време свођења рачуна, крије оно што је лоше учинио током живота, али како се ближи време одласка са овог света, јача у њему потреба за покајањем, за признавањем својих грешака, својих грехова. Тада се јавља и потреба за опраштањем, тражење опраштаја од других и опраштање грехова других¹³. Међутим, осим свесног, у човеку постоји и оно што он делимично свесно и несвесно скрива од себе и од других.

Потискујући непријатне садржаје свог душевног живота, он настоји да их прикрије и дистанцирањем од њих тежи да се представи у повољном светлу према критеријуму идеализоване представе о себи. Приказујући се пред другима не у свом стварном виду већ у компромисној представи себе као своје Персоне, која означава његову маску као симулирану индивидуалност, појединац скрива од себе и од других своју Сенку, односно онај психолошки негативитет који, према Јунгу, оличава његовог инфериорног, злог брата¹⁴. Та маска одликује сваку личност која је доследно носи као чинилац свог друштвеног идентитета. Иако у разним приликама користи различите маске, појединац се онда када показује више тих својих маскираних лица означава као дволичан. Али,

¹³ В. Јеротић, *О њајни*, Ars Libri, Задужбина Владете Јеротића, Београд, 2017, 91–92.

¹⁴ К. Г. Јунг, „Индивидуација”, *О психологији несвесног*, *Одабрана дела*, књига друга, Мatica српска, Нови Сад, 1977, 189–262; М. Л. фон Франц, „Процес индивидуације” у К. Г. Јунг, *Човек и његови симболи*, Младост, Загреб, 1973, 161; Ј. Јакоби, *Јунгов пут индивидуације*, Медисон, Београд, 1966.

без обзира на то колико маски има, њега откривају управо ти несвесно скривени и потиснути садржаји, испољени у његовом говору, омашкама и поступцима¹⁵. Протумачени и схваћени на прави начин, гестови и понашања откривају тог скривеног, непознатог човека¹⁶. Тајећи оно што јесте, а што неће да се види, човек показује оно што није, али што би желео и хтео да буде. Са његовог становишта, скривено је оно што он није, док је манифестовано оно што јесте, иако је управо то што сматра да јесте привид иза којег се крије реалност његовог постојања. У тој игри самопотврђивања он изграђује свој идентитет који није одређен и дат, већ је задат могућношћу да буде и да се оствари као људско биће. Те могућности нису освешћене и постоје у њему на нивоу колективно несвесног као резултат филогенетског процеса. Исказујући се као претпоставка за одређени доживљај и реаговање, као на пример, страх од змије, у својој архетипској дубини постоје као културно и људско искуство у појединцу, пре његовог непосредног доживљаја.

Несвесно скривено постоји још и као не-свесно, које представља непредвидив потенцијал човековог самопотврђивања. Будући да није нешто познато и остварено до тада, попут илузорне представе о идентитету за којим појединац креће у авантуру да би га наводно пронашао, латентни потенцијал је само дат као могућност, али је у свом важнијем аспекту задат у смислу креативног потврђивања и непредвидивих стваралачких форми. Тај скривен потенцијал за креативно деловање осенчен је и могућношћу негативне, самодеструктивне активности.

Наведени аспекти непознатог и скривеног у човеку могу се разумети најпре као свесно скривање које се, попут загонетке, открива у свом једном решењу. Међутим, када се онај негативни део себе несвесно скрива и представља маском, онда се откривено не исказује у својој једнозначности, јер мистериозно скрива и своју дубљу конотацију. И коначно, као креативни потенцијал остаје непозната тајна чији се смисао исказује тек конкретним остварењем¹⁷. У тајанствености не само онога што човек јесте, већ сходно потенцијалу онога шта може и мора бити, његово скривено постојање везано је за искуства културне прошлости,

¹⁵ S. Frojd, *Psihopatologija svakodnevnog života*, Odabrana dela, knjiga prva, Matica srpska, Novi Sad, 1969.

¹⁶ D. Moris, *Otkrivanje čoveka, kroz gestove i ponašanje*, „Jugoslavija”, Beograd, 1979.

¹⁷ Упор. J. Голосовкер, *Досілојевски и Каніу*, Графос, Београд, 1983, 29.

симболисана архетиповима колективно несвесног и обележена остварењима која немају само једно значење. Тајна креативног потенцијала садржана је у оном још не-свесном, које се остварује као његова будућност и животна мисија трансцендирања постојећих ограничења.

Диогеновим трагом

Имајући у виду сву сложеност реалности коју је човек створио као начин свог самопотврђивања, његово средишње место у свету не би требало да буде спорно. Међутим, током историје човек је у тежњи за самопотврђивањем изневеравао и самооспоравао себе, допуштајући да управо негативитет природе дође до изражаја; он се скривао и тада га је било тешко наћи. Када су у тадашњем атинском друштву завладали расипништво, завере и корумпираност, Диоген из Синопе је, увиђајући да нема оног честитог и поштеног човека, кренуо да га тражи фењером на атинском тргу усред дана. Таквим поступком био је први перформер на свету, о чему сведоче и остале анегдоте из живота овог филозофа¹⁸. Уколико имамо у виду да су у савремено доба сва негативна натприродна бића са којима се до тада човек сусретао у стварном свету нестала тако што су побегла у самог човека, постајући део његовог унутрашњег света¹⁹, онда се тај принцип интројекције показује важећим и када је реч о човеку кога је Диоген тражио. За разлику од фиктивних натприродних бића митолошког света, насталих пројекцијом његових духовних креативних потенцијала, стварни човек је требало да буде непосредно остварење хуманих вредности. Ирелевантно је да ли се он уопште остварио у тадашњем периоду грчке културе, јер Диогеново тражење претпоставља и могућност да такав човек још увек није дошао на свет. Међутим, било како било, грчки филозоф је тражио човека на погрешном месту, на

¹⁸ Утврдивши у *Академији* да је човек двоножна живина, Платон је на приговор ученика да је и петао двоножац дефинисао човека као двоножну живину без перја. И дефиниција би можда опстала да се није појавио Диоген и износићи на трг Атине очерупаног петла са нескривеним киничким сарказмом узвикивао „ево Платоновог човека“. Када је Александар Македонски дошао да га пита да ли му је нешто потребно да би му помогао, он је из бурета у којем је живео само промало главу и одговорио тада најмоћнијем човеку на свету да му не заклања сунце.

¹⁹ Упор. Б. Јовановић, *Дух иајанској наслеђа у српској ирационалној култури*, Светови, Нови Сад, 2000, 23.

тргу и по атинским улицама, одакле се он или повукао у самог себе или још увек није закорачио у јавни простор. Застрашен и да се појави пред корумпираним и поквареним појединцем који је постао доминантан у тадашњој Атини, или бежећи пред њим, човек је нашао прибежиште и сигурност у свом унутрашњем свету. Требало је, дакле, завирити у самог човека, где је скривен чекао да се у повољним околностима поново јави и потврди своје људске врлине: моралност, хуманост, часност.

Човек као трансхумано биће

Илузорно је, међутим, очекивати да ће се у битно промењеним културним и технолошким животним условима човекове креативне могућности потврђивати на стари начин и да ће у тим околностима он обновити традиционалне хумане вредности. Истраживање и одређење човековог места у свету открива и место које свет има у човеку, у његовој души и духу, где се објективна стварност транспонује у другачију реалност. Тај примарни виртуелни свет, евидентан у његовим сновима, постао је повод његовој материјалној конкретизацији као остварењу његовог сна. Затечен у универзуму, он ствара и свој универзум. Своју природну датост исказује у задатости културе у којој креира свој свет, а сваки појединац је у прилици да има његову сопствену верзију. Иако је и свака досадашња људска генерација била на свој начин изложена животним променама, природним и културним чиниоцима, чини се да оне нису никад биле толико драматичне као данас.

На прелазу из дотадашње у нову цивилизацију данашњи човек је изложен слабљењу спонтаних, природних чинилаца, који су до тада били пресудни у његовом формирању и јачању фактора из домена информационе технологије, који битно утичу на стварање његовог новог идентитета. Већ данас је он у великој мери зависан од ове технологије и паметних машина, које ће у будућности одређивати његово понашање и омогућити му животни опстанак. Продужавајући своја чула помоћу медија, усавршавањем технолошких уређаја ствара основу за продужење и свог животног века, као и саме стварности изван постојећих просторно-временских граница. Показује се да још несагледиве латентне могућности постају реалност откривањем нових начина употребе мозга. У контексту нових технолошких могућности човек се неће зауставити

пред изазовима да побољша и поправи своју природност. Откривањем тајни свог генома сазнаје предиспозиције не само за одређене болести већ и за контролу и побољшање свог здравља и продужавање живота, могућност да генетски модификује себе, најпре да би отклонио наследне предиспозиције за одређена обољења, а потом да би усавршио одређене природне склоности за стварање генетски супериорних људи. У тим околностима, онај до сада прикривени човек потврдиће се на нов начин, стварањем вештачке природе, виртуелног света и себе самог.

Ствара се несумњиво један нови свет у којем досадашње схватање човека, његовог идентитета, културе и традиције губи значење. Својом креативношћу човек је конституисао представе о свету и себе као хумано биће, али је његов потенцијал знатно већи од оствареног и сва постигнућа само су фазе у његовом развоју које настоји да превазиђе како би се потврдио на нов начин. На том путу је веома важно какав ће однос имати према оствареном, да ли ће његовим рушењем и потискивањем крчити пут ка будућности, или ће га памтити као степеник ка будућности. Будућност која се успоставља неминовно има за последицу поништавање досадашње људске перспективе, укидања човекове слободе и индивидуалности у суштинском и стварном виду, али се нуди у симулираном виду у оквиру новог добро организованог врлог света.